

ETNOGRAFSKI AMBIJENT U SIROGOJNU
SPOJ PRIVREDNIH I MUZEOLŠKIH INTERESA

Iz našeg opsežnog elaborata o etnografskoj ambijentalnoj celini u Sirogojnu izdvojili smo, za ovu priliku, samo neke odeljke koje iznosimo u sažetom obliku.

1. - Uvodno razmatranje

Još je J. Cvijić u svom izvrsnom delu o Balkanskom poluostrvu, kuću zlatiborskog kraja uvrstio u brvnare šumovite dinarske oblasti. 1) Među odličnim ilustracijama u ovom radu je i Cvijićeva fotografija kuće - brvnare iz Kremana, daskom pokrivena s odžakom-kapičom; podrum pod kućom, po autoru, nagoveštava kako postaju "kuće na čelici". 2) Početkom XIX veka nije bilo soba u brvnari, 3) jer je ova jednodeljna zgrada bila u isto vreme kuća velikih zadruga, okružena drvenim "zgradicama" za spavanje oženjenih zadrugara, u kojima nikada nije gorela vatra.

"Posle oslobođenja, u drugoj polovini veka, naglo se razvija dvodeljna kuća." 4) Do kraja prošlog stoleća, kuća je prošla svoj razvojni put preko trodeljne i četvorodeljne, ali je taj razvoj u planinskim predelima bio znatno usporeniji. Narodno neimarstvo, u periodu između dva rata, preživljava izvesnu stagnaciju. 5)

Savremeni proces urbanizacije sela koji je, razvojem saobraćajnica i industrije naročito ubrzan, zatim nove mogućnosti zapošljavanja i sticanja prihoda stanovnika seoskih naselja, donosi sobom preobražaj celokupnog života, masovnu gradnju novih kuća i promenu načina stanovanja u postojećim. Postalo je skoro pravilo da na našem selu svaka generacija gradi sve iznova. Međutim, ubrzani tempo izgradnje u seoskim naseljima nije dao odgovarajuće rezultate u oblikovanom pogledu, jer su nove zgrade najčešće bezbojne, bez regionalnih karakteristika.

Poslednjih godina vodi se široka društvena akcija i naglašava hitnost spasavanja od zaborava i propadanja tradicijske kulture i njenih spomenika, jer se ovaj deo kulturne baštine naglo menja a ponegde i neizbežno povlači u procesu ubrzane urbanizacije sela i industrijalizaciji zemlje.

Na pitanje: koji su putevi zaštite narodnog graditeljstva? odgovor je svakako u potpunijem poznavanju stvarnog stanja na terenu od dosadašnjeg. U tom cilju, osim rekognosciranja, neophodna su sistematska proučavanja poput onih koje poslednjih godina vodi Republički zavod u zajednici sa regionalnim zavodima za zaštitu spomenika kulture; evidentiranje, stvaranje sistematske dokumentacije i izrada konzervatorskih dosijea - kao vida zaštite - za vredne primerke graditeljskog nasleđa. Izbor i stavljanje spomenika pod zaštitu, naročito onih ruralnih, nameće čitav niz pitanja određivanja njihove dalje namene, da i ne pominjemo probleme samog održavanja.

Stvaranje etno-parkova je samo jedan od vidova zaš-

tite etnografskih spomenika. Sasvim je razumljivo da zaštićeni objekti narodnog graditeljstva nisu samim tim i etno-parkovi, već to postaju tek ako su opremljeni na odgovarajući način i vrše svoju prosvetnu, naučnu i turističko-privrednu funkciju i doprinose čuvanju i unapređenju čovekove okoline. Što se tiče objekata u njima, etno-parkova treba prvenstveno da čine na mestu zaštićeni objekti, uz istovremeni naglasak da se ni prenošenjem ni rekonstrukcijom ne izneverava glavna zamisao etno-parka. Neprihvatljivo je, u svakom slučaju, načelo da se u etno-parkovima okupljaju samo, ili većinom, ugroženi objekti narodnog graditeljstva.

U odnosu na veoma složena pitanja zaštite i prezentacije objekata narodnog neimarstva u etno-parkovima, njihovo okupljanje i zaštita u ambijentalnim celinama daje znatno šire mogućnosti u pogledu određivanja namene zaštićenih objekata. Tako se danas u svetu, čitavi nekadašnji "rezervati narodne arhitekture" zadržani na mestu ili preneseni na drugu lokaciju, pretvaraju u "rekreativno-turistička" naselja. 6)

Predlog Radne organizacije "Inex-Zlatiborka" u skladu je sa opštim naporima za zaštitu narodnog graditeljstva i drugih etnografskih dobara. Opređenjem za proširenje svog izložbeno-prodajnog i drugog prostora, u ambijentu karakterističnom za proizvodnju kojom se bavi, ova radna organizacija stvara uslove za proširenje svoje delatnosti na polje turizma i, šire uzeto, kulture.

2. - Opređenje zadatka

Radna organizacija "Inex-Zlatiborka" se u svojoj privrednoj delatnosti opredelila za spoj tradicionalnog sa savremenim razvijajući najjači vid domaće radinosti na ovom području i okupljajući široku mrežu saradnika, žena-pletilja. Najveći deo života Zlatiboraca, u prošlosti, bio je vezan za stočarstvo kao najpodesniju granu zanimanja 7) i preradu vune kao glavnu domaću radinost.

U svom Programskom zahtevu, Radna organizacija "Inex-Zlatiborka" jasno precizira potrebu da svoju delatnost postavi na širu osnovu, da se uz pletenje radom obuhvate i druga područja narodne radinosti. Takođe predviđa proširenje svoje osnovne delatnosti, uvođenjem novih oblika rada i saradnje.

Prema ispravnom stavu predstavnika "Inex-Zlatiborke", objekti narodnog graditeljstva u kojima je ponikla i razvijala se karakteristična za Zlatibor domaća radinost i seoski zanati, najpodesniji su okvir i za određeni vid i obim proizvodnje tih predmeta za potrebe radne organizacije. Buduće radionice u etnografskom ambijentu u Sirogojnu, osim proizvodnih zadataka u ograničenom obimu, biće ona nužna spona sa pletiljsko-tkačkom, grnčarskom, drvodeljskom i metaloprerađivačkom (kovačkom) delatnošću širih razmera u selu. U ovom ambijentalnom prostoru ne treba samo da rade i obučavaju se novi majstori iz zlatiborskih sela, već da tehniku zavičajne radinosti i zanatstva upoznaju i njome ovladaju gosti radne organizacije, za tu priliku stacionarno smešteni u etnografskom ambijentu, koja time počinje da razvija i turističku

komponentu svoje delatnosti. Svemu tome se dodaje odgovarajući izložbeni i prodajni prostor, kao i muzeološki opremljena zlatiborska okućnica.

Programski zahtev je celovit i u pogledu mogućnosti proširenja svih oblika delovanja: 1.- rukotvoraško-zanatske, 2.- izložbeno-komercijalne, 3.- smeštajno-ugostiteljske i 4. - etnografsko-muzeološke.

Kod ovoga, "Inex-Zlatiborka" se ne rukovodi samo željom već i stvarnim potrebama koje diktira visoka frekvencija posete, ne samo komintenata već i drugih zainteresovanih lica ovoj radnoj organizaciji, posebno u vreme tzv. junskih dana "Inex-Zlatiborka". Osim toga, užički kraj s obzirom na veoma bogatu istorijsku i posebno nedavnu revolucionarnu prošlost, vrlo je privlačan za turiste (Narodni muzej u Titovom Užicu poseti godišnje 120.000 ljudi; Spomenik na Kadinjaci obišlo je, oktobra 1979, 300.000 posetilaca) čiji je i Zlatibor privlačni centar.

Primer "Inex-Zlatiborka" višestruko je pozitivian: Osnovna organizacija udruženog rada koja deluje u seoskoj sredini sasvim je ispravno i razvoj kulture i obrazovanja uvrstila kao integralni deo svog opšteg, razvojnog programa. Izrađen je odgovarajući program prema meri samog korisnika koji je, u ovom slučaju, tačno identifikovan. Kroz njegovu realizaciju potvrđuju se savremeni stavovi u novoj politici službe zaštite u Srbiji. Ispravnost i celishodnost jedne ovakve akcije potvrdila je i Republička zajednica kulture, izdvajajući već u 1980. znatna sredstva za njeno ostvarenje.

3. - Narodno graditeljstvo zlatiborskog kraja

O osnovnim odlikama narodnog graditeljstva zlatiborskog kraja zaključivali smo na osnovu:

a. - rezultata antropogeografskog proučavanja (posebno kuće i naselja) Lj. Ž. Mičića, 8) iz 1906. i osnovnih pitanja sociologije stanovanja S. Vukosavljevića 9)

b. - rezultata rekognosciranja objekata narodnog graditeljstva za potrebe planiranog etno-parka "Zlatiborska brvnara", iz 1963.

v. - nekih rezultata ispitivanja narodnog graditeljstva zlatiborske površi, u okviru omladinske istraživačke akcije "Sirogojno", avgusta 1979.

g. - rekognosciranje za potrebe sirogojanskog etno-ambijenta, izvršenih decembra 1979. i tokom leta 1980. godine.

Za moguća poređenja i provere ispravnosti stavova, imali smo uvid u dosad obnovljene primerke narodne arhitekture: kuće Dimitrija Tucovića u Gostilju i kuće Save Jovanovića-Sirogojna u zaseoku Trnava, kao i rad na okupljanju kompleksa preuređenih objekata narodnog neimarstva koji u Borovoj Glavi obavlja Božidar Kovačević, slikar iz Titovog Užica.

Pominjemo neke od suštinskih podataka iz tih obrada.

Sirogojno je naselje na Zlatiboru koji je deo šire oblasti Starog Vlahu. Crkva na visoravni, usred sela, podignuta je 1810. godine. Etimologija imena naselja nije razjašnjena.

U Sirogojnu su najstarije porodice Pipali. Najviše je doseljenika u prvoj polovini XIX veka, bilo je iz jugozapadnih planinskih krajeva naše zemlje. Broj kuća se od 18 u 1812. povećao na 122 doma u 1906. godini.

Karakteristična za Zlatibor su sela razbijenog tipa. Do oslobođenja od Turaka, živelo se u velikim zadrgama. U avlijskima zadružnog domaćinstva su bile i po dve kuće za stanovanje i veći broj zgrada za razne namene.

Uz glavno stočarsko zanimanje, Zlatiborci su sejali konoplju, proizvodili i prodavali katran, sekli i prodavali luč, bili drvodelje.

Osnovni oblik stambene kuće je bila nevelika brvnara, postavljena na nagnutom terenu, sa dvoja naspramna vrata, podrumskom izbom od brvana ili ukopana u zemlji. To je kuća visokog krova, daskom pokrivena, sa otvorom za odvod dima. Prozorci otvori su mali. Stambena brvnara je najčešće podeljena na dva osnovna prostora: "kuću" i sobu (ili sobe).

Na Zlatiboru su uz kuću obično ovi objekti: zgrada(e) mljekar, ambar, "salaš" (koš), kačara, "vuruna", košara, kokošar, svinjac, suldrma, "viganj". U sekundarnom centru domaćinstva čije je pretežno zanimanje bilo stočarstvo, bili su ovi objekti: koliba, "grijalica", košara, koliba, ovčarica, kozarica, kućer.

X
X X

Našim terenskim rekognosciranjem, preko leta 1980, obuhvaćeno je nekoliko desetina objekata u 19 naselja, od kojih su u 6 sela ispitivanja vršena u više navrata (Donja Jablanica, Dobroselica, Rudine, Draglica, Gostilje, Alin Potok) što je doprinelo da se izvrši najpotpuniji mogući izbor, pristupi tehničkom snimanju odabраниh objekata, otkupu, prenošenju, konzerviranju i sklapanju na novoj lokaciji.

4. - Analiza mogućnosti koriscenja

Etnografska ambijentalna celina u Sirogojnu, svojim oblikom i sadržinom, čuva sliku života u prošlosti, oživljava starije privredne delatnosti - kao izvore dopunskog privređivanja, priprema i realizuje obrazovne programe iz domaće radinosti i seoskog zanatstva, organizuje prijem i prihvata gostiju i vodi prodaju proizvoda. Ona je time specifični etno-park koji u sebi ujedinjuje trovrstnu delatnost: 1. - rukotvoračko-zanatsku, 2. - komercijalnu, 3. - ugostiteljsku i 4. - etnografsko-muzeološku, a za čije postojanje i funkcionisanje podjednaki interes imaju privreda, kultura, obrazovanje i turizam.

Što se tiče prvog, opredeljenja za domaću radinost i zanatstvo i njihov potpuniji prikaz u etno-parku, to je na liniji danas u svetu sve češćeg tematskog i ostalog usmeravanja etno-parkova na račun onih sveobuhvatnih "muzeja pod vedrim nebom". Oživljavanje domaće radinosti i zanatstva u etno-parkovima, koje je i malo i ima svoje vatrene pobornike ali i oštre kritičare, danas se sa uspehom vrši, osim u skandinavskim zemljama, još i u Bugarskoj (Eten), Čehoslovačkoj (Rožnov) i SSSR-u (Lavov). 10) Ograničenom proizvodnju u samom ambijentu, obavezno prati razgranata obrazovna delatnost za pletilje i tkalje, sadašnje i buduće zanatlije i sve zainteresovane, kao i prodajna delatnost na veliko i malo.

U Sirogojnu, sadašnja pletačko-tkačka radinost biće proširena i dopunjena lončarskim i kovačkim zanatom, kao i obradom drveta. Razumljivo je da će se, s obzirom na osnovnu proizvodnu granu i obrazovnu delatnost, e etno-parku, pored drugih proizvoda, izrađivati i alatke za odgovarajuće radinosti i zanate (prealice i vretena, stanovi za tkanje, ručna lončarska kola i dr.).

Prodajna delatnost RO "Inex-Zlatiborke", koja je u sebi uključivala i prezentaciju modela priređavanja modnih novija u samom svetu, obogaćuje se u odgovarajućem ambijentu mogućnošću prikaza i procesa same njihove proizvodnje. I ne samo to; današnjem i budućem kupcu pruža se prilika da se, putem kurseva, i lično obuči u izradi proizvoda koje nosi ili se njime služi. U tom cilju, u etno-parku će biti rezervisan i manji smeštajni prostor za polaznike nedeljnih ili dvonedeljnih tečajeva za buduće pletilje i tkalje, keramičare ili drvodelje. RO "Inex-Zlatiborka" organizuje na principu turnusa ili kolonija, u celokupnoj svojoj režiji i u okviru razvoja turizma u mestu.

Autentična i autarhična zlatiborska okućnica sa kraja prošlog veka, u sklopu ambijentalne celine, muzeološki kompleksno opremljena, ukazuje na pređeni razvojni put u životu ovih sela i domaće radinosti i zanatstva u njima i biti stalni korektiv za sadašnje i perspektivne inovacije u delu etno-parka koji razvija rukotvoračko-zanatsku i komercijalno-ugostiteljsku delatnost.

5. - Sadržaj zaseoka

Zaseok u Sirogojnu, na potesu Grobljanski put, imaće četiri osnovna dela: 1. - etnografsku izložbu (sa primarnim i sekundarnim centrom domaćinstva), 2. - rukotvoračko-zanatski, 3. - izložbeno-prodajni, i 4. - smeštajno-ugostiteljski deo, što sve zajedno čini međusobno komplementarne celine "paviljonskog" tipa u kojima stambena brvnara (ili brvnare) predstavlja stožer za okupljanje manjih zgrada.

Za relativno potpun prikaz autentične i autarhične okućnice zlatiborske regije, sa kraja XIX veka, neophodno je preneti i na novoj lokaciji postaviti: seosku kuću sa dvorištem i sekundarni centar domaćinstva sa stočarskom kolibom i zgradama; oni se, kao što se vidi iz daljeg izlaganja, sadržajem dopunjuju. Za predstavu tipične zadružne kuće sa avlijom, u ambijentalnoj celine kakva je ova (prisustvo većeg broja zgradica-vajeta u gustinski komplementarnim celinama) dovoljno je preneti postaviti sle-

deće objekte: stambenu brvnaru većih dimenzija (I/1), zgradu - "čardak" (I/2), ambar (I/3), "salaš" tj. koš za kukuruz (I/4), kačaru (I/5), "vurunu" odnosno hlebnu peć (I/6), svinjac (I/7), kokošar (I/8), sve to ograđeno odgovarajućom ogradom (I/9). U sekundarnom centru domaćinstva, stočarskom stanu, koji je u ovom kraju po pravilu u neposrednoj blizini kuće, što olakšava njegovo situiranje u etno-parku, nalaziće se sledeći objekti: koliba (I/10), košara (I/11), mljekar (I/12), kućer (I/13), sve skupa ograđeno odgovarajućom ogradom (I/14). U ovoj celini, izuzev četiri objekta (stambene brvnare - I/1, zgrade "čardaka" - I/2, kačare - I/5 i mljekar - I/12), koji će biti opremljeni pokućstvom i alatkama odgovarajuće epohe, u većini ostalih zgrada unutrašnje opreme prostora skoro i nema: sve neophodno, ili bar pretežni deo, za njihovo funkcionisanje, u sklopu je same arhitektonske konstrukcije.

Rukotvoračko-zanatskom, izložbeno-prodajnom delu proizvoda radne organizacije, kao i smeštajno-ugostiteljskom, namenjuje se uglavnom stambeni prostor na sličan način organizovane zlatiborske okućnice, od kojih su one imućnije imale i po dve stambene kuće. Tako će tri zgrade činiti rukotvoračko-zanatski deo ambijentalne celine u Sirogojnu. Zgrada-"čardak", sa tremom i izbom (II/15) urediće se i koristiti za tkačko-pletiljsku radionicu, na spratu, i lončarsku radionicu, u "izbi". U jednoj od dve prizemne zgrade (II/16) smestiće se drvodeljska, a u drugoj (II/17), kovačka tj. metalopreradaivačka radionica. Sve tri ove zgrade, opremljene originalnim pokućstvom i alatkama za tkačku i drvodeljsku radinost, lončarski i kovački zanat, biće smeštene u jednoj ravni (po izohip-si) sa "vurunom" - hlebnom peći. S objektima izložbeno-prodajnog i smeštajno-ugostiteljskog dela ambijentalne celine, one kao da čine oveći "džemat".

Za smeštaj izložbeno-profajnog dela, namenjene dve prostuzane stambene brvnare. U velikoj, prizemnoj, brvnari (III/18), moderno uređenoj i opremljenoj u rustičnom stilu, smestiće se stalna izložba rukotvorina i organizovati prostor za revijalno prikazivanje najnovijih proizvoda. Druga, takođe velika, spratna stambena brvnara (III/19), savremeno opremljena, poslužiće kao prodavnica - butik, u gornjem delu, i smeštajni prostor za gotove proizvode, u "izbi".

Po obodu rukotvoračko-zanatskog i izložbeno-prodajnog dela zaseoka, postaviće se, bliže šumarku, a vodeći računa o tradicijskom "paviljonskom" rasporedu, zgrade namenjene zadovoljavanju smeštajno-ugostiteljskih potreba (IV/19), IV/20), IV/21, IV/22, IV/23, IV/24 ... i, eventualno, mehana (IV/25). Svih šest, a po potrebi i više, zgara savremeno će se opremiti za potrebe prihvata i smeštaja gostiju za koje se organizuju kursevi domaće radinosti i narodnog zanatstva.

Frostorna povezanost rukotvoračko-zanatskog (II), izložbeno-prodajnog (III) i smeštajno-ugostiteljskog dela (IV) ambijentalne celine nije nikako formalnog karaktera. Ako su objekti u autarhičnoj okućnici sa njenim sekundarnim centrom u društvenom smislu jedna, za zlatiborski kraj karakteristična "vamilija", onda je drugi kompleks (II, III i IV), bar što se tiče organizacije

i rasporeda zgrada u prostoru, isto što i nekadašnji sirogojanski "džemat", ali sa drugom namenom.

Dva tako organizovana i spojena "džemata", čije se funkcije, na najbolji mogući način, danas međusobno proširuju, okružena su objektima "in situ": seoskom crkvicom i grobljem, sa jedne strane, i živom kompletnom savremenom okućnicom, sa druge strane. Na lokaciji Grobljanski put, koja svojim položajem u izvesnom smislu dominira, ova ambijentalna celina je dosta izolovana, a opet je u neposrednoj blizini centra Sirogojna koje se kao naselje sve više urbanizuje.

Ne treba posebno naglašavati da se i za objekte prihvata i recepcije posetilaca, na ulazu u ambijentalnu celinu, otkupljuju i preuređuju neke od originalnih, manje značajnih, a ipak tipičnih zlatiborskih zgrada.

N a p o m e n e

1. - J. Cvijić, Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje, knj. I i II, Beograd 1966, s. 284-295.
2. - Isto, s.287.
3. - Isto, s. 291.
4. - B. Kojić, Novija seoska kuća u Srbiji, Zbornik radova Etnografskog instituta SANU, knj. I, Beograd 1950, s.293-307.
5. - Đ. Simonović, izlaganje na savetovanju: Proučavanje i zaštita etnografskih dobara i narodnog graditeljstva, Beograd 1978.
6. - R. Brykowski, Muzea pod otwartym niebom, Polska 4 (272), Warszawa 1977, s. 56-57.
7. - Lj. Mičić, Zlatibor, Srpski etnografski zbornik XXXIV, Beograd 1925.
8. - Lj. Ž. Mičić, navedeno delo.
9. - S. V. Vukosavljević, Istorija seljačkog društva II, Sociologija stanovanja, Posebna izdanja SANU knj. CCCXC, Odeljenje društvenih nauka, knj. 51, Beograd 1965.
10. - W. Salwa, Międzynarodowa Konferencja Skansenowska w Sanoku, Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku 25, Sanok 1977, 5 - 25, posebno s. 18.